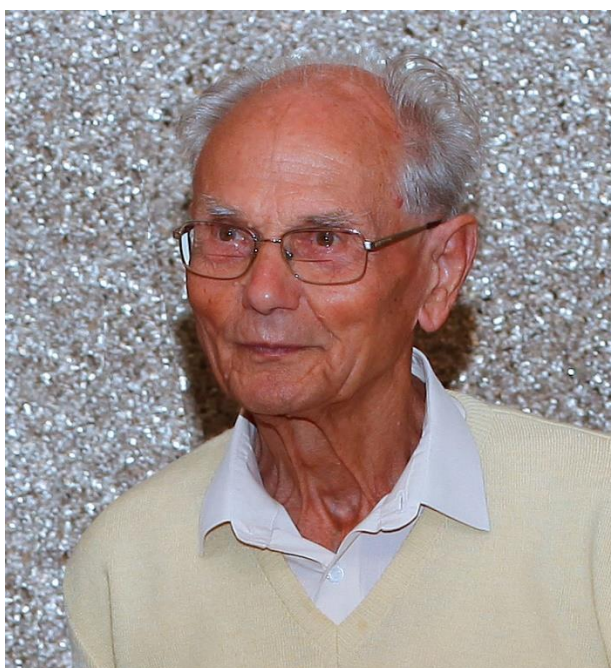

RAZISKOVALNA NALOGA

PREKOMORCI

Področje: ZGODOVINA

Avtorji: Neli Mrkun, Ana Remic, Teja Roblek

Mentor: Patricija Veldin

Kranj, 2020

Kazalo

POVZETEK.....	3
SUMMARY	3
ZAHVALA.....	4
POSTAVITEV PROBLEMA IN RAZISKOVALNE METODE	4
UVOD.....	5
OKUPACIJA SLOVENSKEGA OZEMLJA	6
STANE LOGAR, PREKOMOREC	9
DOPISOVANJE V ČASU VOJNE.....	14
MOBILIZACIJA V NEMŠKO VOJSKO	19
DRUŠTVO MOBILIZIRANIH GORENJCEV	21
PREKOMORSKE BRIGADE.....	23
1. PREKOMORSKA BRIGADA.....	24
2. PREKOMORSKA BRIGADA.....	26
3. PREKOMORSKA BRIGADA.....	26
4. PREKOMORSKA BRIGADA.....	27
5. PREKOMORSKA BRIGADA.....	27
PREKOMORSKA TANKOVSKA BRIGADA.....	29
PREKOMORKE.....	29
UNIFORME.....	30
ZAKLJUČEK.....	35
LITERATURA	38
VIRI SLIKOVNEGA GRADIVA.....	41

POVZETEK

V naši nalogi smo raziskale vlogo in pomen prekomorskih brigad pri osvobajanju Jugoslavije in slovenskega ozemlja v času 2. svetovne vojne. Prekomorske brigade so bile sestavljene iz prebežnikov iz nemške in italijanske vojske, večina jih je bila iz Primorske in Dalmacije. Ključni so bili pri osvobajanju Gospića v Bosni in Hercegovini, Trsta in Ilirske Bistrice. Pomembno vlogo pri ustanovitvi, urjenju in oskrbi z vojaško opremo so imeli zavezniki protifašistične koalicije. Prekomorce so oskrbovale Velika Britanija, Združene države Amerike in Sovjetska zveza.

Osredotočile smo se na življenjsko zgodbo Staneta Logarja kot pripadnika 5. prekomorske brigade. Na podlagi njegovega pričevanja smo predstavile nabor Slovencev v nemško vojsko ter njihovo urjenje, ujetništvo pri zaveznikih in vključitev v prekomorske brigade.

SUMMARY

We have been studied role and meaning of overseas combatants' brigades at liberating Yugoslavia and Slovenian ethnic area during second world war. The brigades were consisted of deserters from German and Italian army mostly from Primorska region and Dalmatia. They had a key role at liberation of Gospić in Bosnia and Herzegovina, Trst and Ilirska Bistrica. Allies of anti-fascist coalition were very helpful at establishment, training and providing the brigades with military equipment. The main countries were United Kingdom, United States of America and Soviet Union. We have focused on a life story of Stane Logar as soldier of fifth oversea combatants' brigade. Based on his story we had dig out informations about draft of Slovenians into German army and their drill, captivity at allies and integration into overseas combatants' brigades.

ZAHVALA

Pri izdelavi raziskovalne naloge so nam pomagali posamezniki in ustanove. Na tem mestu bi se jim radi zahvalili za njihovo nesebično pomoč:

- mentorici, profesorici Patriciji Veldin,
- gospe Eriki Rozman, ki nam je omogočila srečanje z gospodom Stanetom Logarjem,
- gospodu Stanetu Logarju, borcu v 5. prekomorski brigadi,
- dr. Moniki Kokalj Kočevar, muzejski svetnici v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije,
- mag. Nadi Čibej, direktorici Pokrajinskega muzeja v Kopru,
- gospodu Francu Erce, predsedniku Združenja mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943-1945.

POSTAVITEV PROBLEMA IN RAZISKOVALNE METODE

Druga svetovna vojna je nedvomno zaznamovala svetovno in slovensko zgodovino, zato nas je v prvi vrsti zanimalo v kolikšni meri so prekomorci pripomogli k osvoboditvi Jugoslavije in s tem tudi Slovenije. Že pojem prekomorec je bil za nas nekaj novega, zato smo si zastavile, kar nekaj vprašanj:

- Kdo so bili prekomorci?
- V kakšnih okoliščinah so se vključili v prekomorske brigade?
- Kako je bilo za njih poskrbljeno po 2. svetovni vojni?

Raziskovalna naloga temelji na deduktivni raziskovalni metodi, saj smo najprej preučile obdobje druge svetovne vojne in se seznanile z osnovnimi podatki o mobilizirancih v nemško vojsko in o prekomorskih brigadah. Z novim znanjem smo se pripravile na intervju z gospodom Stanetom Logarjem, ki je bil tako v nemški vojski kot v prekomorski brigadi.

Kasneje smo analizirale ustne, slikovne in pisne vire, s katerimi smo izdelale našo raziskovalno nalogo. Kontaktirale smo tudi Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943-1945, Muzej novejšje zgodovine Slovenije in Pokrajinski muzej v Kopru.

UVOD

Druga svetovna vojna je bila eden najbolj krutih produktov človeške žeje po oblasti in moči, v kateri je najhuje trpelo civilno prebivalstvo. Brutalnost okupatorjev se je od začetka vojne 1939 pa do njenega konca 1945 le še stopnjevala. Na primer v Evropi se je najhuje godilo Judom, Romom in Slovanom kot manjvrednim oblikam človeške rase. Druga svetovna vojna je bila vojna, ki je v mnogočem pomenila nadaljevanje prve svetovne vojne. Krivice, ki so jih zmagovalci na pariški mirovni konferenci leta 1919 prizadeli poražencem, so sprožile zahteve po ozemljih in nova nezadovoljstva med Nemci in Italijani. Druga svetovna vojna je bila še hujša od prve. Vanjo se je vključilo 61 držav, v katerih je živel 96 odstotkov vsega človeštva. Boji so zajeli 40 držav, vojaško uniformo pa je obleklo 110 milijonov ljudi. Čeprav so že med vojno govorili, da se demokracija bori proti tiraniji fašizma, v vojni ni zmagala ena ideologija nad drugo, saj so se proti koncu vojne razrahljali odnosi med zavezniki prav zaradi ideologije. Cena je bila strašanska – 50 milijonov življenj (Nešović, 1994, str. 75).

Vse to zatiranje in rasizem sta rodila upor, ki je bil najmočnejši v Jugoslaviji, na Poljskem, Grčiji in Franciji. 6. aprila 1941 so države trojnega pakta (Nemčija, Italija, Madžarska, Bolgarija in Romunija) napadle Kraljevino Jugoslavijo in s svojim nasiljem sprožile organiziran odpor pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije, ki jo je vodil Josip Broz – Tito. Pod vodstvom Josipa Broza –Tita se je razvil narodnoosvobodilni boj. Malokdo pa ve, da so k osvoboditvi Jugoslavije veliko prispevali tudi prekomorci. Prekomorske brigade so bile enote sestavljene iz Slovencev, Dalmatincev, pa tudi ostalih Hrvatov in Bosancev. Nekateri so se vanje vključili iz partizanskih enot, drugi so bili prebežniki iz italijanske ali nemške vojske. Slednji dve skupini sta bili, prav tako kot ostalo civilno prebivalstvo, žrtvi okupatorjevih egoističnih in povzpetniških ciljev. Večina teh brigad je bila ob koncu vojne razpuščena, borci pa vključeni v partizanske enote.

Eden glavnih vzrokov, da smo se odločile za raziskovanje prekomorskih brigad, je dejstvo, da se pri pouku zgodovine v osnovni in srednji šoli veliko govori o državljanski vojni, okupaciji in partizanih, omemba prekomorcev in njihovega pomena za osvoboditev Jugoslavije pa tone v pozabo. Odločile smo se, da si ti izredni ljudje zaslužijo mesto v slovenski in svetovni zgodovini in v veliko pomoč so nam bila dela Alberta Kluna in Gorazda Bajca.

OKUPACIJA SLOVENSKEGA OZEMLJA

Nemško letalstvo je 6. aprila 1941 bombardiralo Beograd, vojska pa je iz današnje Avstrije, Madžarske, Italije, Romunije in Bolgarije vdrla v Jugoslavijo. Jugoslovanska vlada je s kraljem Petrom pobegnila v Kairo, od tam pa naprej v London. Jugoslovanska vojska zaradi neizurjenosti in zastarele oborožitve ni bila kos napadalcem. Njene vojaške postojanke na mejah so bile skromno opremljene in povsem nepripravljene na odpor. Jugoslovanski vladni pooblaščenca so 17. aprila 1941 v štabu 2. nemške armade v Beogradu podpisali brezpogojno kapitulacijo. Hitler je razdelil jugoslovansko ozemlje Nemčiji, Italiji, Madžarski in Bolgariji.

Slovensko ozemlje so zasedle nemška, madžarska in italijanska vojska:

- Nemčija je zasedla Gorenjsko, Štajersko, severozahodni del Prekmurja in severni del Dolenjske,
- Italija je zasedla Notranjsko in večino Dolenjske z Ljubljano,
- Madžarska je zasedla večino Prekmurja.

Vsi trije okupatorji so izvajali raznarodovalno politiko ter nameravali okupirano slovensko ozemlje pravno priključiti svojim državam. Italijani in Madžari so to tudi storili: v slovenskih pokrajinah so prevzeli vso oblast in uvedli svoje oblastne in upravne organe. Verjeli so, da so nove meje dokončne, okupirano ozemlje pa njihova trajna last. Najhujšo raznarodovalno politiko je izvajala Nemčija, predvsem je bila močno pod vplivom Hitlerjeve izjave: »Naredite mi to deželo zopet nemško!« Prav s tem namenom je Hitler 26. aprila 1941 obiskal Maribor.

Nemci so načrtovali izgon tretjine Slovencev, s čimer so pričeli poleti 1941, in na njihove domove naseliti Nemce, preostale pa bi ponemčili. Največ Slovencev so izgnali z območja, ki je mejilo na Italijo. Na izpraznjene kmetije so naseljevali kočevske Nemce (Kočevarje), pa tudi Nemce iz rajha. Približno 80 000 Slovencev so izgnali v Srbijo, na Hrvaško in v Nemčijo. Izobražence so izgnali, tiste o katerih so ugotovili, da so naklonjeni komunistom, pa so odpeljali v koncentracijska taborišča (Kern, 2003, str. 120). Pri merilih za izseljevanje Slovencev so upoštevali mnenje rasne komisije in poročilo o politični in narodnostni pripadnosti. Rasno so jih delili v štiri, politično pa v pet skupin:

- v prebivalce nemškega rodu in delno nemškega rodu,
- slovenskega rodu z dokazanimi simpatijami so Nemcev,
- slovenskega rodu z dvomljivimi simpatijami do Nemcev,
- slovenskega rodu in odkrito sovražni do Nemcev,
- slovenskega rodu in odkrito nastopajočega proti Nemcem.

Prve skupine prebivalcev so lahko ostale na svojih domovih, tretjo in četrto so določili za izselitev, pripadnike zadnje pa so takoj zaprli (Nešović, 1994, str. 115).

Uničevali so vse kar bi lahko spodbujalo slovensko narodno zavest. Prepovedali so rabo slovenskega jezika na javnih mestih, ukinili delovanje slovenskih društev in organizacij. Namesto slovenskih šol in vrtcev so organizirali nemške in uvajali nemška društva za prevzgojo otrok in mladine – Deutsche Jugend (nemška mladina). Veliko otrok so nasilno odvzeli materam in jih odpeljali v Nemčijo, da bi jih vzgojili v Nemce. Poleg tega so zasegli industrijske obrate in prevzeli gospodarstvo v svoje roke.

Od leta 1942 naprej so Nemci mobilizirali slovenske fante v Wehrmacht (nemško vojsko). Ti so se potem bojevali skoraj na vseh frontah. Mobilizacija Slovencev v nemško vojsko je bila kršitev mednarodnega vojnega prava ter določil haaškega pravilnika s haaške mirovne konference leta 1907. Ta ukrep nemškega okupatorja lahko štejemo med hujše zločine na Slovenskem (Dežman, 1990, str. 20).

Italijani so okupirano slovensko ozemlje združili v Ljubljansko pokrajino, ki so jo 3. maja 1941 priključili italijanski državi. V primerjavi z Nemci so imeli Italijani milejšo raznarodovalno politiko, saj so se bali organiziranega odpora podobnega gibanju TIGR, ki je bil na področju Julijske krajine. Naklonjenost slovenskega prebivalstva so si hoteli pridobiti z dovoljeno javno rabo slovenskega jezika. Italijanski jezik je postal le učni predmet, ohranili so slovenske šole ter kulturne in izobraževalne ustanove (Kern, 2003, str. 121). V prvi okupacijski odredbi iz 12. aprila 1941 je italijanski general Federico Romero ob odredbi o oddaji orožja in policijski uri dejal: »*Vaša lastnina, vaše šege in navade se bodo upoštevale pod pogojem, da nihče ne napade ali žali oboroženih sil, ki v vaših krajih predstavljajo fašistično Italijo.*« (Nešović, 1994, str. 116) Zaradi milejšega okupacijskega režima je mnogo ljudi, zlasti izobražencev, ki so bežali pred izgonom z nemškega okupacijskega območja, pribežalo v Ljubljansko pokrajino.

Prekmurje so najprej zasedli Nemci, nato pa so ga dodelili Madžarom, ki so ga priključili k svoji državi. Tudi madžarske okupacijske oblasti so skušale potujčiti Slovence. Iz Prekmurja so izgnale slovenske izobražence in Primorce, ki so se v Prekmurje naselili po letu 1920. Madžari so prepovedali javno rabo slovenščine in dopuščali rabo prekmurskega narečja, ki so ga poimenovali vendščina. Trdili so, da to ni eno izmed slovenskih narečij, temveč jezik samostojnega ljudstva – Vendov, ki naj bi živeli tudi v slovenskem Porabju (Kern, 2003, str. 118-122).

STANE LOGAR, PREKOMOREC

Kot smo že omenile na začetku raziskovalne naloge, smo se osredotočile na vlogo prekomorskih brigad v osvobajanju Jugoslavije in slovenskega ozemlja, naš najpomembnejši informator pa je Stane Logar.

Stane Logar se je rodil kot Stanislav Logar na Olševku 13. 11. 1924 kot četrti izmed šestih sinov. Domačija je še vedno znana pod imenom pr' Medetu, njegov oče je bil sedlar, tapetnik in ličar kočij. G. Logar nam je zaupal, da je bil mobiliziran v nemško vojsko maja 1943. Iz njegove vasi je bilo vsega skupaj mobiliziranih 18 fantov, zadnji naborni letnik pa je bil letnik 1926.

Okupacijo Slovenije je doživel kot dijak v gimnaziji v Ljubljani (realka v Ljubljani). Ker se je želel vrniti domov (v nemško okupacijsko območje), je predčasno zaključil šolanje v Ljubljani. Šolanje je nadaljeval v nemški šoli v Kranju (Oberschule für Jungen in Krainburg), kjer je moral znova opravljati 5. razred gimnazije. Ta nemška šola oz. »barake«, kot so jo imenovali, je bila na mestu sedanjega Zdravstvenega doma Kranj, in v sklopu germanizacije, je pouk potekal v nemščini, iz Nemčije pa je prihajal tudi pedagoški kader. Ker ni bilo organiziranega prevoza, kot ga poznamo danes, je vsak dan hodil v šolo peš, kar je dobrih osem kilometrov v eno smer. Leta 1942 so tudi to šolo razpustili in g. Logar je prenehal s šolanjem in ostal doma.

V tem času so bili že vsi njegovi prijatelji s strani Nemške državne delovne službe (Reichsarbeitsdienst oz. RAD) vpoklicani v nemško vojsko. G. Logar se spominja, da se je sam javil na Delovnem uradu, da bi mu dali delo. Napoten je bil za prevajalca nemških delavcev, ki so gradili železniški most preko Save v Zidanem Mostu, kjer je bil od novembra 1942 do maja 1943, ko je dobil poziv za vojaški nabor v Kamniku. Spominja se, da je zelo v kratkem času opravil zdravniški pregled ter je bil brez možnosti slovesa od staršev in mlajših dveh bratov z vlakom odpeljan v Celovec. V Celovcu je bilo zbirno taborišče, kjer se je srečal s svojim pet let starejšim bratom. Iz Celovca je bil 25. maja 1943 premeščen v Lübeck na severu Nemčije, kjer je bilo še petnajst Slovencev. G. Logar nas je opozoril, da je bilo mesto Lübeck prvo nemško mesto bombardirano s strani zaveznikov, v tem mestu pa je ostal do 26. januarja 1944. V mestu Lübeck je opravil osnovno urjenje v enoti Infanteriegeschütz Kompanie, po njegovih besedah je to enota pešadijskih topov. Usposabljal se je v Infanterie geschütz

ausbildungskompanie 30, kjer se je naučil rokovati s topom imenovanim Kanon, s katerim je rokovalo pet vojakov, za premikanje topa pa so potrebovali štiri konje. Ob koncu urjenja je dobil začetnice IGE ter je bil napoten na zahodno fronto oz. proti Franciji. G. Logar nam je zaupal, kako je bil vesel napotitve na zahod, saj so se vsi bali odhoda na vzhodno bojišče ter soočenja s sovjetsko Rdečo armado. Po premestitvi na zahod je bil edini Slovenec v svoji enoti, je pa z ostalimi Slovenci, ki jih je spoznal v Lübecku ohranjal stike s pismi, ki jih še vedno hrani.

Slika 1: Top, kakršen je bil leta 1944 v rabi v Logarjevi nemški četi v Normandiji

Živo se tudi spominja kako je potekala njegova pot na zahod. 28. januarja 1944 je prispel v Baumholder, kjer je ostal do 1. aprila 1944 ter je bil napoten v Bitsch v Švici, kjer je ostal en mesec, 6. maja 1944 pa je prišel v francosko mesto Vay v departmaju Loire-Atlantique ob Atlantskem morju. Spominja se, da so se najprej formirale čete, ki so morale poskrbeti za vzpostavitev obrambnih položajev v okolici mesta. Na travnikih so si postavili šotore ter sekali drevje, da so lahko naredili palisade in s tem preprečili pristanek sovražnih letal. Večer pred invazijo (dan D - 6. 6. 1944) je bil g. Logar na straži in opazoval je anglo-ameriška letala ter zelo hitro ugotovil, da opazuje desant. Kasneje je izvedel, da so desant izvedli vojaki – padalci iz Amerike, Nove Zelandije, Avstralije, Anglije in Francije. Ob desantu se je četa g. Logarja skrila v gozd in iskala zavetje, dodatno pa jih je prestrašilo obstreljevanje z ladij.

Prav to obstreljevanje je krivo, da je bil g. Logar ranjen v hrbet. Ranjen je bil zaradi šrapnela, imel pa je srečo, da rana ni povzročila hudih poškodb, v bližini pa je bil tudi bolničar, ki ga je oskrbel in poskrbel za njegov prevoz v bolnico v t. i. Hotelu Park, ki je

danes Dom starejših občanov Park. V bolnišnici je preživel mesec in pol, in sicer od 15. junija do 29. julija 1944. Zavezniške enote so se med tem časom vztrajno bližale, zato so težko ranjene poslali na zdravljenje v Nemčijo, "na pol zdrave" pa so poslali nazaj na bojišče. G. Logar je bil tako poslan v izvidnico.

Spominja se, da je na prvi dan izvidništva naletel na zavezniški oklepnik, in ker je bil opremljen s puško, je na oklepnik streljal. Še vedno je presenečen, da se je vozilo umaknilo, medtem ko so ga ostali vojaki iz njegove čete zapustili. Pripovedoval nam je, da je po tem dogodku poiskal pobegle nemške vojake in skupaj so se odločili, da se ali vdajo zaveznikom ali vrnejo v nemško vojsko, glede na vojaške enote, katere bodo srečali prve. Imel je srečo, da so prve srečali ameriške vojake, ki so brez straže brezskrbno igrali karte.

14. avgusta 1944 je g. Logar postal vojni ujetnik. Zavezniki so ga pregledali, nato pa poslali na Škotsko v taborišče blizu Edinburga. V primerjavi s stanjem v nemški vojski leta 1944, kjer so bile razmere in oskrba slabe, so v taborišču lepo skrbeli za ujetnike. Lahko je tudi pisal domov. Ko si je dopisoval z družino in prijatelji, ki jih je spoznal večinoma v Lübecku, so bila vsa pisma seveda cenzurirana s strani Nemcev. Po slabih dveh mesecih v taborišču je bilo tam že več kot tisoč Slovencev, večina jih je prebegnila iz nemške vojske. Srečal je tudi rojaka iz domačih krajev, Blaža Vidmarja (letnik 1924, po domače Krašovčov) in Matija Frantarja iz Šenčurja. V ujetništvu se je g. Logar učil tudi angleščine in si delal slovarček novih besed. Ker drugega papirja ni imel, si jih je zapisoval kar na straniščni papir. Poučevali so ga Alzačani in Luksemburžani, ki so imeli učenje angleščine že redno v šoli.

G. Logar se tudi spominja obiska jugoslovanskih oficirjev proti koncu oktobra 1944. Dva sta bila predstavnika kraljeve vojske (vojska Kraljevine Jugoslavije), tretji pa je bil v partizanski uniformi, in sicer major Evgen Ravnihar. Ujetnikom so pojasnili, da je med jugoslovansko vlado v Londonu in partizansko komando prišlo do sporazuma, ki sta ga 16. junija 1944 na otoku Vis podpisala Ivan Šubašić (predsednik jugoslovanske vlade v Londonu) in Josip Broz – Tito (predsednik NKOJ oz. Narodnega komiteja osvoboditve Jugoslavije). Ujetnikom so dali možnost, da se vključijo v prekomorske brigade, s čimer bi po besedah g. Logarja:« /... *popravili napako, ki so jo zagrešili, ko so se odzvali vpoklicu v nemško vojsko.*» G. Logar nam je pojasnil, da je bil za večino

ujetnikov najbolj prepričljiv major Ravnihar, zato se jih je veliko odločilo, za vključitev v prekomorske brigade, predvsem, ker se je večina želela vrniti domov. Na vprašanje, ali je vedel za državljansko vojno in strah pred komunizmom v Jugoslaviji, nam je odvrnil, da se ni zavedal, kaj se je dogajalo doma, konec koncev, tudi če so mu domači v pisnih sporočali o tem, zaradi cenzure ni prišel do teh informacij.

Prostovoljce za prekomorske brigade so nastanili v predmestju Londona. Ta čas je za g. Logarja eden najlepših časov v vojnem obdobju. Vojaki so se lahko prosto gibali in so celo prejeli plačo. V času bivanja v Londonu je g. Logar tudi videl škodo s strani raket V2. V Londonu je celo srečal slovenske politike v emigraciji, Miha Kreka, voditelja Slovenske ljudske stranke, in Alojzija Kuharja, brata Prežihovega Voranca, ki je na BBC-ju vodil oddaje za Slovence.

Naslednji korak k vrnitvi domov, je bil odhod v Liverpool, kjer so se vkrcali na ladjo, Sintijo, ki je tehtala 19 000 ton. S spremstvom bojnih ladij so pluli mimo Gibraltarja vse do Neaplja v Italiji. G. Logar si je zapomnil, da so se izkrcali na sveti večer. Naslednji dan so se z vlakom odpeljali v partizansko zbirališče v Gravini, kjer so jih oborožili in vključili v 5. prekomorsko brigado. Zaradi pomanjkanja oblačil, so si vojaki solidarno razdelili višek oblačil, kasneje pa jih je čakalo še preverjanje s strani politkomisarjev. G. Logar se ne more spomniti imena slovenskega politkomisarja, si je pa zapomnil motivacijski govor o razlogih, zakaj se borijo. Zanimivo je, da je v nemški vojski nosil okroglo kovinsko ploščico, na kateri je bila (njegova) številka, namenjena identifikaciji padlega vojaka, namreč mrtvem vojaku so odlomili pol tablice. Kot prekomorec ni imel nobene oznake in nam je izrazil, da ga je skrbelo, ali bodo njegovi domači izvedeli, da je padel in kje je pokopan.

Kot član 5. prekomorske brigade je bil g. Logar miner, po koncu vojne pa še nekaj časa četni pisar oz. zapisnikar. Kot prekomorec je tudi opravil tečaj za podoficirja, boril pa se je na poti od Splita do Trsta. Zelo bridke spomine ima na bitko za Gospić v današnji Bosni in Hercegovini, ki se je pričela v noči med 3. in 4. aprilom 1945. Na pomoč je prišla še 3. prekomorska brigada in 1. tankovska brigada. Prekomorske brigade so imele velike izgube, padle pa so pokopali v gozdu. Med padlimi je bil tudi prijatelj g. Logarja, g. Pernuš s Srednje Bele pri Predvoru. Bitka za Gospić je bila strateško zelo pomembna, saj so partizani morali ustaviti beg četniške vojske iz Srbije in Črne gore

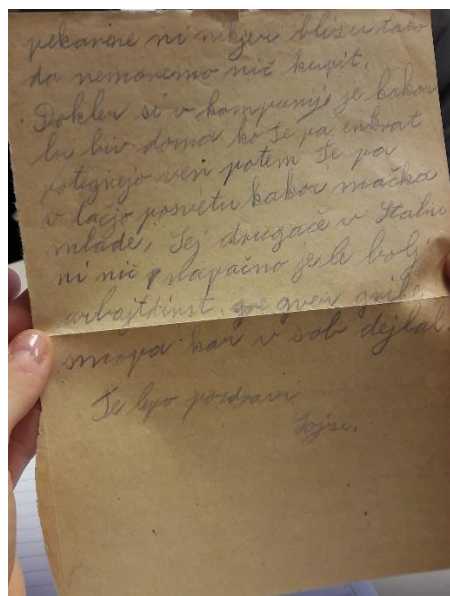
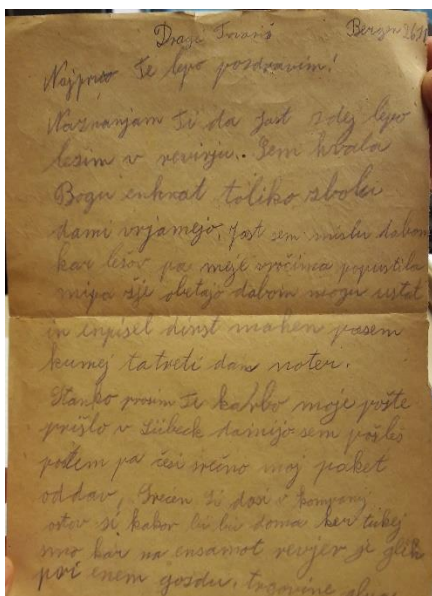
proti Hrvaški, pri čemer jim je pomagala nemška vojska, beg pa je tudi dovolila ustaška vlada Neodvisne države Hrvaške (NDH), saj se je Gospić nahajal na ozemlju NDH. Četniki so bežali, saj so partizani s pomočjo Rdeče armade osvobodili Beograd 20. oktobra 1944 ter so tudi nadzirali Dalmacijo. Prekomorci so se tako spopadli ne samo z nemško vojsko, ampak tudi s četniki in ustaši.

Slika 2: 5 podoficirjev v Vrbovskem na Hrvaškem (g. Logar je prvi z desne proti levi) – 17. 5. 1945

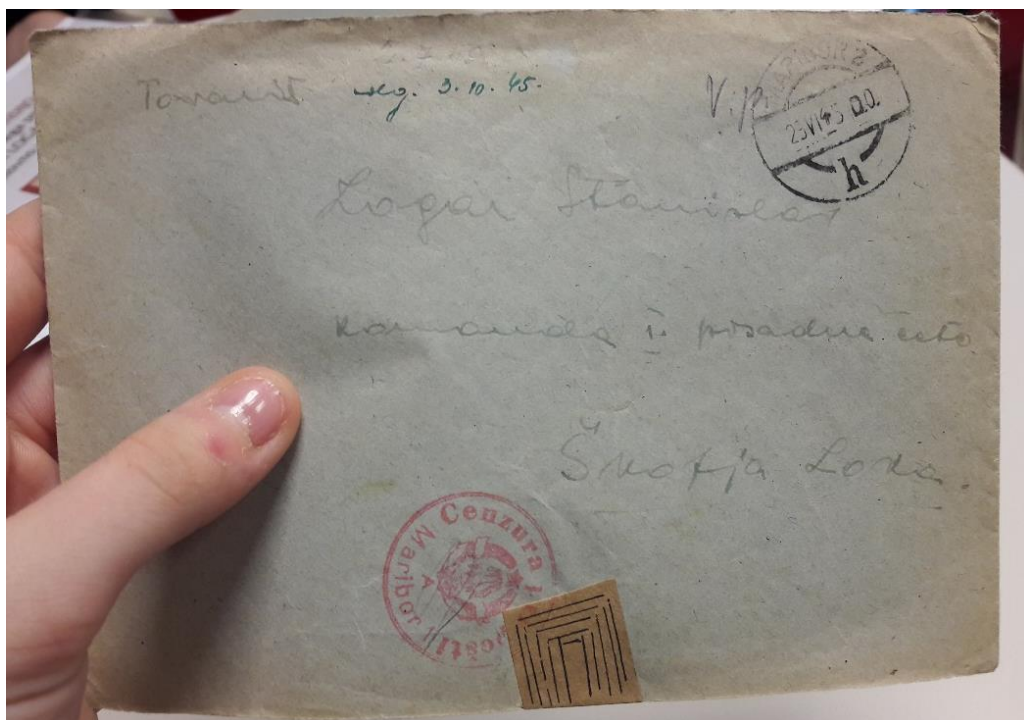
Izpit za podoficirja je opravljal v Bazovici, v Trst pa je prispel 7 dni po osvoboditvi. Potem je šel v Lipico in od tam se je vrnil domov. Preden pa se je lahko vrnil domov, je moral še pol leta po koncu vojne služiti v vojski. Uspelo se mu je predčasno odjaviti iz vojske, saj je komisiji trdil, da nima čina, kajti s činom bi težje izstopil, ker bi ostal rezervist. Prijavil se je na tečaj za učitelje v Kranju in nato dobil službo v Istri, v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja ustanovljenega 1947. Bil je učitelj v osnovni šoli, poučeval je otroke od 1. do 4. razreda v Sv. Antonu nad Dekani. Hrano in stanovanje je imel preskrbljeno pri gostilničarju. Kasneje je bil z dekretom premeščen v Šmarje, vas Padna. Stanovanje je imel v šoli, jedel pa je pri družini svoje kasnejše žene. Po štirih letih so ga premestili v Malijo, kraj nad Portorožem, kjer je bil 2 leti. Potem pa je prišel inšpektor iz Kopra in premestili so ga v bivšo italijansko šolo v Hrvatine, kjer je bilo najprej le 8 učencev. Tam je poučeval 10 let. S tem je gospod Logar zaključil svojo pripoved, podobne zgodbe pa bi lahko zasledili tudi pri drugih mobilizirancih v nemško vojsko. Zaupal nam je tudi, da se mu je pri pokojnini upoštevalo obdobje, ko je bil v prekomorski brigadi, omenjanje služenja v nemški vojski pa ni bilo zaželeno.

Lübecku. Zanimivo nam je ohranjeno Lojzetovo necenzurirano pismo, kjer kritizira razmere v revirju oz. bolniški sobi, ter se zahvaljuje Bogu, da mu nemški zdravniki končno verjamejo, da je bolan. Razbrale smo, da je Lojze že zapustil Lübeck ter se je nahajal v Bergnu, kjer so bile razmere težke ter je g. Logarju sporočil: »... da je lahko srečen, da je še v Lübecku, saj potem, ko te nekam odpeljejo, te vlečejo po svetu kakor mačka svoje mlade.«

Sliki 6 in 7: Lojzetovo pismo

Po prihodu v ujetništvo je g. Logar še vedno pisal domov in takrat je šlo pismo prav tako čez dve cenzuri, angleško in nemško. To je razvidno z žiga, na katerem piše »passed« in s krono na njem v desnem zgornjem kotu na sprednji strani ter z žiga z nemškim orlom in svastiko na katerem piše »geprüft«.

Slika 9: Jugoslovenska cenzura

MOBILIZACIJA V NEMŠKO VOJSKO

Glede na različne vire in literaturo je bila mobilizacija Slovencev v nemško vojsko kršitev mednarodnega vojnega prava ter določil haaškega pravilnika s haaške mirovne konference leta 1907 (Dežman, 1990, str. 20). Kot zločin ga je prepoznal tudi Državni zbor Republike Slovenije, ki je že leta 1995 ter 2003 mobiliziranim v nemško vojsko priznal status žrtev vojnega nasilja (Zakon o žrtvah vojnega nasilja, 2003).

Vzrokov za vstop Slovencev v nemško delovno službo je več, med njimi tudi slabe gospodarske razmere v Kraljevini Jugoslaviji pred izbruhom 2. svetovne vojne. Obdobje okupacije Gorenjske in Štajerske je bilo zaznamovano z novogradnjami, vlaganji v železniško in cestno omrežje, tovarne, rudnike in premogovnike, kar je močno povečalo potrebe po delovni sili. Nemci so veliko tovarn preusmerili v vojaško proizvodnjo, npr. TAM v Mariboru je proizvajal letalske dele, Jugočeška in Sirčeva tovarna tekstila v Kranju pa raketne dele in strelivo za pehoto. Stavbno podjetje Josipa Slavca v Kranju je v času vojne gradilo tako imenovano Nemško cesto oziroma cesto Šentvid – Ježica.

Priprave za mobilizacijo Slovencev v nemško vojsko so se pričele že leta 1941, osnovni namen tega ukrepa pa je bil zagotoviti čim večje število ljudi za nemške vojaške enote, pripomogel pa bi tudi k germanizaciji Slovencev. Osredotočili so se na aktivnosti za pridobitev nemškega državljanstva, med pogoji pa je bilo znanje nemškega jezika. Nemci so organizirali tečaje nemškega jezika, katerih obisk se je povečal z uvajanjem »državljanstva na preklic«. (Griesser - Pečar, 2004, str. 36) Za mobilizacijo je bila važna tudi propaganda, ki je združevala tudi grožnje, kot so izgon družinskih članov ali smrt za dezertarje. Obveznike so tudi prepričevali, da vstopajo v najboljšo vojsko na svetu.

Nabori vojaških obveznikov so se pričeli leta 1942 in so trajali do leta 1944. Na Štajerskem so vpoklicali rojene med leti 1908 in 1929, na Gorenjskem pa med leti 1916 in 1926 (Dežman, 1990, str. 16-17). Podatki o številu mobilizirancev so različni. Po izračunih Alojza Žiberta je bilo na Štajerskem mobiliziranih 27 000 fantov, na Gorenjskem pa 8 000. Na fronti naj bi jih padlo od 9 000 do 10 000, pogrešanih pa je bilo med 3 000 in 4 000. (Žibert, 1995, str. 4) Dr. Kokalj Kočevar z Muzeja novejše zgodovine Slovenije nam je pojasnila, da raziskave o številu nabornikov še vedno

potekajo in nam je posredovala podatke za Gorenjsko. Mobiliziranih je bilo 11 253 fantov, padlo pa 1 800. Za njihove grobove, kot tudi grobove nemških vojakov iz 2. svetovne vojne, skrbi nemško združenje Volksbund Kriegsgräberfürsorge (<https://www.volksbund.de/home.html>). Za mobilizirance z Gorenjske se je uporabljal izraz Oberkrainer.

Mobilizacija ni potekala le v redno vojsko, ampak so Slovence vključevali tudi v Wehrmannschaft, Volkssturm in nemško delovno službo, ki so bile vse del nemških oboroženih sil. Wehrmannschaft je deloval na Štajerskem ter je z učenjem vojaških veščin širil nacistično ideologijo. Volkssturm naj bi skrbel za obrambo nemškega ozemlja pred zavezniškimi enotami.

Vsak vojak je imel vojaško knjižico in osebni podatki slovenskih vojakov so bili ponemčeni. Sprva so se urili v vojaških spretnostih ter se zelo hitro navadili vojaškega reda, v urjenje pa so bile vključene tudi različne gasilske vaje, protiletalski alarmi in podobno. Vsak vojak je tudi moral prisostvovati na tako imenovanih političnih urah, kjer so jim vcepljali nacistično ideologijo ter ideal nemškega vojaka. Vsa urjenja so seveda potekala v nemščini in uporaba slovenščine v javnosti je bila strogo prepovedana. Seveda so se vojaki med zasebnimi pogovori pogovarjali slovensko, tudi pisma so napisana v slovenščini. Urjenje je potekalo štiri do šest mesecev in znanje nemščine je omogočalo urjenje za zahtevnejše naloge, drugače so večino pripravljali za vojake v pehoti. Večina jih ni znala nemško, veliko jih je sprva opravljalo nemško delovno službo, kjer so se tudi izučili za poklice in pridobili osnovno znanje nemškega jezika.

Dokler so bili slovenski naborniki na vojaškem urjenju ali v nemški delovni službi, so bili v večjih skupinah, z odhodom na bojišče pa so bili razpršeni po različnih enotah in so ohranjali stike s pismi. Zanimivo je, da na bojišču oficirji niso delali razlik med vojaki različnih narodnosti, ampak so se delile naloge glede na sposobnosti. Slovenski mobiliziranci so bili poslani na vsa bojišča, kjer je bila nemška vojska: vzhodna fronta, italijansko bojišče, Skandinavija, Afrika in Francija. Značilno je, da so slovenski vojaki zelo težko dobili dopust, do katerega so bili upravičeni, kajti Nemci so se bali, da se slovenski vojaki ne bodo vrnili nazaj v vojsko, namreč na Slovenskem je Osvobodilna fronta že organizirala odpor proti okupatorju. Prebegi k zaveznikom tudi niso bili

pogosti, saj so se vojaki bali za družinske člane, obenem pa je na Slovenskem poleg odpora potekala tudi državljanska vojna.

Za prebegle vojake iz nemške vojske tudi ni bilo zagotovila, da bodo v ujetništvu zavezniških enot z njimi ravnali humano. Zasedile smo, da je kar veliko ujetnikov pod angloameriško upravo doživljalo različne oblike šikaniranja, na primer, odtegovali so jim hrano in vodo, morali so zbirati človeške ostanke na bojišču in za njih kopati jarke, velikokrat so bili tudi obravnavani kot prostovoljci, ki naj bi podpirali nacistično ideologijo, ne pa kot žrtve vojne.

Glede na informacije so po koncu 2. svetovne vojne mobiliziranci v nemški vojski doživljali različne usode. Lahko so imeli težave z novo oblastjo, na primer, bili so nadzorovani ali so imeli težave pri iskanju prve službe. Zato se je g. Logar odločil, da ne bo omenjal svoje preteklosti v nemški vojski, medtem ko je omenjal svoje služenje v prekomorski brigadi. Nekateri mobiliziranci so morali odslužiti vojaški rok v jugoslovanski vojski oziroma Jugoslovanski ljudski armadi. Pri nekaterih se je upoštevala doba, ki so jo preživel v nemški vojski.

DRUŠTVO MOBILIZIRANIH GORENJCEV

Društvo je bilo ustanovljeno 9. aprila 1991, z okoli 4000 člani. Takrat jim je bilo prvič po koncu vojne dovoljeno, da se povežejo v organizacijo. Včlanjeni so bili tudi padli in pogrešani vojaki, ki so jih včlanili njihovi družinski člani. Gospod Erce nas je informiral, da samo iz Občine Šenčur je včlanjenih 77 borcev. Franc Erce je predsednik Združenja mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943-1945 in je naš glavni informator o delovanju tega društva.

Društvo je bilo ustanovljeno z namenom, da poskrbi za pravice mobilizirancev, ker do leta 1991 niso imeli v državi Jugoslaviji in kasneje v Sloveniji nobenih pravic. Sicer so se nekoliko ilegalno zbirali že kmalu po koncu vojne, a jih je takratna oblast preganjala in razbijala organizacije, saj so poskušale od Zvezne republike Nemčije dobiti nekakšno odškodnino za čas, ki so ga mobiliziranci preživel v teh enotah. Povezovali so se z namenom, da bi dobili odškodnino, njihov najbolj znan predstavnik pa je bil Alojz Žibert. Povezovali so se tudi invalidi, ki so individualno dosegli, da so od Nemčije

dobili rento (okoli 250 € na mesec). Renta je bila v primeru smrti mobiliziranca dodeljena njegovi vdovi (dobile naj bi okoli 500 evrov na leto). Višina rente je bila dodeljena glede na stopnjo invalidnosti, kar pomeni, da so jo dobili samo težki invalidi.

Zelo krivičen je bil tudi Zakon o vojnih invalidih iz leta 1995, ki je formuliral status vojnih ujetnikov: *«Vojni invalid je oseba, ki je v okoliščinah po tem zakonu, kot neposredno posledico teh okoliščin brez svoje krivde dobila najmanj 20% okvaro zdravja zaradi poškodbe ali bolezni ali poslabšanja bolezni, ki jo je imela že prej, ali za katero sicer ni mogoče zanesljivo ugotoviti, da so jo povzročile te okoliščine, vendar je mogoče sklepati, da so vojne razmere znatno vplivale, da se je pojavila. Vojni invalid je vojaški vojni invalid, vojaški mirnodobni invalid in civilni invalid vojne.»* (Zakon o vojnih invalidih – ZVojl, 1995) S tem zakonom, so predvsem poskrbeli za vojne invalide iz partizanskih vrst in civilno prebivalstvo, pozabili pa na mobilizirance v nemški vojski, kar se je popravilo z dopolnitvijo zakona o vojnih invalidih leta 2009.

Združenje mobiliziranih Gorenjcev se še vedno bori za odškodnino za vse, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko, ne glede na invalidnost. Za svojce nemških mobilizirancev ni poskrbljeno. Še živečim vojakom je po Zakonu o žrtvah vojnega nasilja od leta 2009 dodeljena renta in prostovoljno zdravstveno zavarovanje s strani Republike Slovenije glede na preživet časa v nemški vojski. G. Erce je na primeru svojega očeta, mobiliziranca v nemški vojski, povedal, da za dve leti v vojski, prejema 50-60 € na mesec. Dobili so jo samo tisti, ki so pridobili status žrtve vojnega nasilja. Moramo poudariti, da nam je bilo nenavadno izvedeti, da republika Slovenija ne zastopa zahtev nemških mobilizirancev na mednarodni ravni, Nemčija pa se pogaja z državami in ne s posamezniki ali z organizacijami.

Nemčija je nazadnje izplačala odškodnino prisilnim delavcem, ki je znašala okoli 2000 €. Od Nemčije so odškodnino prejeli prisilni mobiliziranci v Franciji (večina iz Alzacije in Lorene), Belgiji in Luksemburgu. V teh državah je imela Nemčija tudi enote, ki so bile sestavljene iz prostovoljcev (le-ti še vedno prejemajo nemške pokojnine). Odškodnine je Nemčija dala organizacijam teh vojnih veteranov, ki so jih nato razdelile med svoje člane.

PREKOMORSKE BRIGADE

V času 2. svetovne vojne so se v sestavu partizanske jugoslovanske vojske vojskovali tudi slovenski in hrvaški vojaki, ki so bili vojni ujetniki pod angloameriškim nadzorom, in so se kot prostovoljci vključili v prekomorske brigade. Prvi prekomorci so bili predvsem Slovenci in Hrvati, ki jih je Italija vključila v svojo vojsko. Večina teh vojakov je prihajala iz Julijske krajine in Dalmacije. Ker so bili napoteni v Severno Afriko, so lahko prebegnili k Angležem, ki so sprva podpirali jugoslovansko kraljevo vojsko in vlado v izgnanstvu.

To so izkoristili oficirji jugoslovanske kraljeve vojske in agenti begunske vlade, ki so dosegli, da so Slovence in Hrvate izpustili iz taborišč, a so se morali vključiti v jugoslovansko kraljevo vojsko v tujini. Poskrbeli so za njihovo urjenje in jih prepričali, da se bodo vojskovali na domačih tleh. Zaradi novic iz domovine, predvsem o delovanju četniške vojske na področju Bosne in Hercegovine, je vedno več teh prostovoljcev dvomilo v kraljevo vojsko, zato so se odločili, da se bodo povezali z narodnoosvobodilnim bojem (NOB), ki ga je vodila Komunistična partija Jugoslavije. Največ teh poskusov, da bi se povezali z NOB je bilo leta 1943 po kapitulaciji Italije.

Spomladi 1943 je bilo nekaj kilometrov od pristaniškega mesta Barija ustanovljeno taborišče Carbonara. Ustanovila ga je že italijanska fašistična oblast in sem zapirala protifašiste in druge Jugoslovane. Po kapitulaciji Italije je to postalo glavno zbirališče osvobojenih zapornikov in internirancev fašistične oblasti. Sem so uhajali tudi italijanski vojaki, ki so pobegnili iz redne vojske ali posebnih bataljonov. Tu je delovala ilegalna organizacija narodnoosvobodilni odbor (NOO) (Lovrenčič Bole, 1988, str. 85-86).

Prekomorci so bili organizirani v pet prekomorskih brigad, tankovske brigade, artilerijsko brigado, letalske enote in v mornarici. Njihovo število niha v številnih zapisih, zato nam je pri ugotavljanju, koliko je bilo borcev, ki so se borili v prekomorskih brigadah, pomagala mag. Nada Čibej. Pojasnila nam je, zakaj je težko natančno določiti število teh borcev. Veliko teh borcev je bilo velikokrat prerazporejenih v druge vojaške enote. Pogostokrat se je dogajalo, da je bil prekomorec hospitaliziran zaradi bolezni ali ran, po zdravljenju pa poslan v drugo enoto. Tako nekatere prekomorce najdemo v 1. prekomorski brigadi in nato še v 5. prekomorski brigadi. Dokaj pogosto so brigade pregrupirali in so iz enega bataljona določeno število borcev premestili v

drugega, in tako dalje. Zaenkrat se ocenjuje, da je bilo prekomorcev 12 000 do 30 000 oseb. Po pregledanem gradivu, ki je na voljo v Sloveniji, je ocena strokovnjakov, da je v petih prekomorskih brigadah sodelovalo skupaj 20 000 borcev, v drugih prekomorskih enotah (tankisti, artilerijci, mornarji, letalci...) pa še dodatnih 4 000 borcev. Med njimi naj bi bilo okoli 12 000 pripadnikov slovenske narodnosti.

1. PREKOMORSKA BRIGADA

Slovenci in Hrvati so se pričeli zbirati v Tarantu in s pomočjo zaveznikov so se preselili v Carbonaro, kjer so se jim pridružili tudi Črnogorci. Tako je bila 20. oktobra 1943 ustanovljena 1. prekomorska brigada, ki jo je sestavljalo 1886 borcev (Vilhar & Klun, 1967, str. 249). Sestavljena je bila iz štirih bataljonov. V dveh so bili Slovenci, v tretjem Črnogorci in v četrtem Hrvati, predvsem Istrani in Dalmatinci. Vsak bataljon pa je bil sestavljen iz štirih čet. Poleg tega je bila v sestavi brigade tudi samostojna ženska četa, ki je štela več kot 100 bork (Vilhar & Klun, 1967, str. 250). Poveljnik 1. prekomorske brigade je bil Savo Čelebić, politični komisar pa Ivo Mardešić.

Brigada se je prvič predstavila javnosti ob obisku dr. Sergija Makiede, ki je bil vodja vojaške misije Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije (NOVJ) v Bariju. Po teheranski konferenci so zavezniki priznali jugoslovanske partizane (NOVJ) za zaveznike, zato so pričeli oboroževati prekomorsko brigado ter so tudi poskrbeli za uniforme in druge potrebščine. Sprva je bila 1. prekomorska brigada oborožena z italijanskimi puškami in strojnicami, ki jih je kasneje uporabljala tudi 2. prekomorska brigada. Angleži so opremili prekomorce z angleškimi puškami SMLE Mk III. in Mk IV., avtomatskimi puškami Sten Mk II., puškomitraljezi Bren, protitankovskimi puškami Boys, metalci min PIAT, minometi 81 in 51 mm in ročnimi bombami Mills 36M. Proti koncu vojne pa so bili opremljeni tudi z nemškim orožjem, s čimer jih je oskrbovala NOVJ (Bajc & Uršič, 2014, str. 132).

Prekomorska brigada je bila premeščena v Gravino, kjer sta se oblikovala še dva bataljona. Od 25. novembra 1943 so 1. prekomorsko brigado prepeljali na dalmatinske otoke (Vis, Korčula in Hvar). Prepeljanih je bilo 2058 borcev, izločili pa so 503 borce (Vilhar & Klun, 1967, str. 262), ki so jih prerazporedili k mornariškimi, artilerijskim, tankovskim, letalskim, avtomobilskim in drugim enotam. Na otoku Korčula so bili prvi

spopadi, v katere so vključili 1. prekomorsko brigado. Nemci so poskušali z desantom zavzeti otok in prekomorci so izgubili približno 300 borcev (Bajc & Uršič, 2014, str. 65). Nemcem je uspelo zavzeti otok in borce 1. prekomorske brigade so morali evakuirati na Vis.

Na otoku Vis sta se na novo oblikovali 1. in 2. prekomorska brigada, saj so se pripravljali na izkrcanje na dalmatinski obali, predvsem je bilo važno pristanišče Split. 1. prekomorsko brigado so že januarja 1944 premaknili v Drvar in Vrhovni štab NOVJ se je odločil, da bo te prekomorce vključil v 13. proletarsko brigado Rade Končar, 3. krajiško brigado, štabnim enotam 1. proletarskega korpusa in Zaščitnemu bataljonu Vrhovnega štaba. Ti prekomorci so sodelovali pri obrambi Drvarja in članov Vrhovnega štaba v času nemškega desanta, izvedenega 25. maja do 3. julija 1944. Desant na Drvar je bil del nemškega načrtovanja izvedbe atentata na Josipa Broza – Tita, predvsem po bitkah na Sutjeski in Zelengori. Atentat je pripravila policijska divizija Brandeburg, vodil pa jo je podporočnik SS Kirchner.

Po desantu na Drvar so pripadniki 1. prekomorske brigade, razporejeni v drugih partizanskih odredih, sodelovali pri osvobajanju Beograda, kjer so jih še enkrat prerazporedili v 1. in 6. proletarsko divizijo. V sklopu teh divizij so prebili sremsko fronto in nadaljevali s prodorom proti Trstu in Slovenj Gradcu. 1. divizija je bila opremljena s sovjetskimi tanki T-34, zato je bila nepogrešljiva za osvobajanje Trsta, 6. divizija pa je prodrla do Slovenj Gradca.

Trst je bilo strateško pristanišče severnega Jadrana, zato je bil važen tako za NOVJ kot angloameriške enote. NOVJ je za osvobajanje Trsta uporabila najbolj izurjene in opremljene enote, med katerimi so bili tudi prekomorci, ki so bili prerazporejeni v različnih partizanskih enotah. 1. maj 1945 je datum osvoboditve Trsta, ki je sprožila t. i. tržaško krizo, ki se je reševala s pariškim mirom 1947, ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja in londonskim memorandumom 1954.

2. PREKOMORSKA BRIGADA

O ustanovitvi 2. prekomorske brigade so razmišljali že oktobra 1943 v Italiji. Pripravljali so se na izkrcanje na dalmatinskih otokih, kjer so pričakovali močan nemški odpor in Josip Cernij, poveljnik vojne mornarice NOVJ, je predlagal, da naj se na Visu 1. prekomorska brigada preoblikuje v dve. Za prevoz na dalmatinske otoke sta poskrbeli jugoslovanska in angleška mornarica, večino vojaške opreme pa je zagotovila Anglija. Preživele borce 1. prekomorske brigade, ki so jih evakuirali s Korčule, so pustili v treh bataljonih, napoteni v Drvar. Preostale borce pa so organizirali v 2. prekomorsko brigado konec decembra 1943. Poveljnik je bil črnogorski general Miladin Ivanović, politični komisar pa Stane Bobnar, ki je skrbel za politično ozaveščanje borcev v tej enoti, širil je komunistično propagando in izvajal nadzor nad vojaki. Za NOVJ je bilo zelo značilno, da sta glavno vlogo v vojaški enoti imela poveljnik in politični komisar oz. politkomisar.

Njena oborožitev je predvsem povezana s pehotnim vojskovanjem, zato so jo tudi napotili v Drvar, kjer je sodelovala pri obrambi v času nemškega desanta. Ob prihodu v Drvar je brigada štela okrog 1600 borcev, od teh je 600 primorskih Slovencev bilo vključenih v 13. proletarsko brigado Rade Končar in 3. krajiško brigado, štabnim enotam 1. proletarskega korpusa in 1. proletarske divizije, inženirski brigadi in nekaj tudi Zaščitnemu bataljonu Vrhovnega štaba (Vilhar & Klun, 1967, str. 263). V sestavi teh enot so se nato pripadniki 2. prekomorske brigade do konca vojne udeležili vseh bojev v smeri proti Trstu. Sodelovali so v bojih za Mrkonjić Grad, desantu na Drvar, nato pa so bili napoteni v Srbijo, kjer so sodelovali v bojih za osvoboditev Beograda. Tako kot 1. prekomorska brigada so se borci 2. prekomorske brigade v sklopu 1. in 2. proletarske divizije udeležili bojev na sremski fronti, nato pa, tisti, ki so bili v 1. proletarski diviziji, so preko Slovenije napredovali proti Trstu in sodelovali pri njegovi osvoboditvi, tisti, ki so bili v 2. diviziji, pa so osvobajali področje Save v današnji Bosni in Hercegovini, zadnje osvobojeno mesto je bilo Bosanski Šamac.

3. PREKOMORSKA BRIGADA

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 so se v Gravini zbirali prebežniki iz italijanske vojske, med njimi je bilo veliko primorskih Slovencev in Istranov starih med 17 in 19 let. Kot naborniki italijanske vojske so bežali s Sicilije, Kalabrije in delov Italije, ki so jih zasedli Nemci. Uradni datum ustanovitve 3. prekomorske brigade je 7. december

1943, v njej je bilo 1880 moških, med njimi 1172 Slovencev (Ivančič, 2019, str. 34). Poveljstvo je ugotovilo, da je med temi prostovoljci kar nekaj izobraženih vojakov, zato so brigado sestavljali inženirji in minometne čete. Njihov poveljnik je bil dr. France Hočevar, politični komisar pa Halid Solkanović.

Let 1944 so jih prepeljali na Vis, kjer so se pripravljali na desant na Brač. Po osvoboditvi Brača, so sodelovali pri osvobajanju Korčule, Pelješca, Šibenika, Knina, Mostarja, Bihaća, Gospića, Ilirske Bistrice, 5. maja 1945 pa so prispeli v Tržič. Zanimivo je, da je večina vojakov 3. prekomorske brigade zaključila vojno v 26. dalmatinski diviziji (Ivančič, 2019, str. 35).

4. PREKOMORSKA BRIGADA

Zelo zanimiva je 4. prekomorska brigada, ki ni bila namenjena aktivnemu vojskovanju na bojiščih, ampak je skrbela za oskrbovanje partizanskih enot z opremo, ki so jo zagotavljali zavezniki. Delovala je v Bariju v Italiji, ustanovljena pa je bila 7. septembra 1944. Poveljnik je bil Anton Černe – Zvone, politični komisar pa Tonček Kovač. Te tako imenovane delovne enote so oskrbovale partizanske enote po morju, zraku in kopnem. Material se je pošiljal v Split, decembra 1944 pa je bila brigada prestavljena na letališče Zemun pri Beogradu. Večino pripadnikov te brigade so predstavljali Slovenci (Ivančič, 2019, str. 36). Brigada je obstajala do 12. junija 1945, razpuščena pa je bila v Ljubljani.

5. PREKOMORSKA BRIGADA

Zanimiva je tudi 5. prekomorska brigada, saj je bila večinoma sestavljena iz Slovencev, ki so jih Nemci mobilizirali na Gorenjskem in Štajerskem ter jih v pričakovanju na izkrcanje zaveznikov leta 1944 poslali v Francijo. Ogromno Slovencev se je, podobno kot g. Logar, predalo zavezniški vojski in so jih kot vojne ujetnike poslali na Škotsko. Veliko teh vojnih ujetnikov se je odločilo za vključitev v narodnoosvobodilni boj v prekomorskih brigadah. Kot nam je povedal g. Logar, je bil prvi korak k vrnitvi domov potovanje iz Liverpoola v Neapelj, potem pa z vlakom v Gravino.

5. prekomorska brigada je bila uradno ustanovljena 23. decembra 1944 v Splitu: *»Pokazalo se je, da brigadi primanjkuje izkušenega partizanskega vojaškega in političnega kadra. Zato so pomoč dobili pri štabu 3. prekomorske brigade ter pri mestnem vojaškem poveljstvu v Splitu, v katerem je bilo več slovenskih oficirjev, dobro*

podkovanih v vojaškem in političnem pogledu. Štab se je odločil, da brigada ostane v Dalmaciji, dokler njeni pripadniki ne bodo dovolj vojaško in politično usposobljeni za odhod v Slovenijo in za uspešno delovanje na domačih tleh.» (Klun, 1980, str. 18) Pred tem, še v Italiji, pa so med prišleke iz Škotske vključili še Slovence, ki so jih zavezniki zajeli v Franciji, Alžiriji, Grčiji in Bližnjem vzhodu. Večina teh ujetnikov so bili primorski Slovenci. Poveljnik nove vojaške enote je bil Stane Mahne, politični komisar pa Silvo Hrovat, štela pa je približno 2800 vojakov (Ivančič, 2019, str. 39).

5. prekomorska brigada je veljala za eno najmočnejših slovenskih brigad in se je najprej morala prebiti čez Podgorski kanal proti Velebitu, najhuje, vsaj po pripovedovanju g. Logarja, pa je bila bitka za Gospić, saj je njegova enota imela okoli 160 mrtvih ali ranjenih (Klun, 1980, str. 25). 5. aprila 1945 so vkorakali na slovensko ozemlje ter sodelovali pri osvobajanju Črnomlja, spopadli pa so se predvsem z domobranci. 20. aprila 1945 je bila v Črmošnjicah 5. prekomorska brigada razformirana, njeni vojaki pa so bili prerazporejeni v 15. in 18. partizansko divizijo. 15. divizija je bila opremljena s topovi in minometi, 18. divizija pa je bila klasičen pehotni odred, obe pa sta delovali na Slovenskem in sta bili sestavljeni predvsem iz slovenskih vojakov. G. Klun sumi, da je bila razformiranje 5. prekomorske brigade povezano s tem, da NOVJ in Vrhovni štab nista najbolj zaupala prekomorskim brigadam, zato so prekomorce večkrat prerazporejali, s čimer so jih tudi lažje nadzirali (Klun, 1980, str. 30).

Naloga 15. divizije je bila obramba Dolenjske ter osvobajanje Metlike, Črnomlja in Kočevja. Blokiral je Novo mesto in blizu Litije poskrbela za strateško uničenje železniških prog Ljubljana – Trst in Ljubljana – Zagreb. Iz Kočevja je prodirala proti Ribnici, Grosuplju, Ljubljani, Domžalam, Kamniku, Gornjem Gradu in naselju Laze v Solčavi. 12. maja 1945 so se za ta vojaški odred prekinili boji. Naloga 18. divizije je tudi bila obramba Dolenjske. Vojskovala se je predvsem z domobranci v Beli Krajini, Kočevskem rogu in Suhi Krajini.

PREKOMORSKA TANKOVSKA BRIGADA

Poleg brigad, so se prekomorci vključevali v različne posebne vojaške enote, ki so lahko skrbele za logistiko ali so bile t. i. udarne enote, kot so topniške (artilериjske) in oklepne enote. Na kratko bomo predstavile tankovsko brigado.

Prekomorska tankovska brigada je bila največja partizanska oklepna enota, ustanovljena 16. aprila 1944, sestavljena je bila iz več kot 2000 borcev, in je imela 157 oklepnih vozil in tovornjakov (Ivančič, 2019, str. 41). Zavezniki so jih opremili s tanki Stuart (lahki tanki M3 in M5), protitankovskimi topovi in topovi. Poveljnik je bil Periša Grujić, politični komisar pa France Hočevnar. Borce so sprva urili v Altamuri v Italiji, kasneje pa tudi v Sovjetski zvezi (Bajc, 2014, str. 160). V tej enoti so večino predstavljali Slovenci, skoraj 2/3 (Ivančič, 2019, str. 42).

Njihov prispevek k osvobajanju Jugoslavije je bil velik, saj so se bojevali na sremski fronti, branili Hercegovino in dalmatinsko obalo ter so sodelovali pri osvoboditvi Mostarja. Po tem so jih vključili v 8. korpus, od 1. maja 1945 pa v 4. armado. Važni so bili v bitkah za Gospić in Knin, osvobajali so Gorski Kotar, Istro, Ilirsko Bistrico, Pivko, Divačo, Sežano ter z 9. korpusom slovenske vojske 1. maja 1945 osvobodili Trst. Del njihove enote je osvobajal Ljubljano (9. maj 1945) in prodril v Celovec.

PREKOMORKE

Odločile smo se tudi, da vam predstavimo prekomorke. 1. ženska četa je bila ustanovljena v okviru 1. prekomorske brigade in je bila po večini sestavljena iz pripadnic SKOJ (Savez komunistične omladine Jugoslavije) in jugoslovanskih zapornic iz italijanskih zaporov in kaznilnic, ki so se zbirale v taborišču v Carbonari. Ob ustanovitvi je četa štela čez sto bork in večina njih se je želela aktivno vključiti v odporniško gibanje, torej z orožjem, so pa opravljale tudi druge naloge. Četo je tik ob ustanovitvi v vojaških veščinah urila telovadka ljubljanskega Sokola in društva Tabor, komandirka čete, Vera Križman in politična komisarka čete Marija Curk. V sestavi 1. prekomorske brigade je bilo vključenih 13 žensk kot brigadni politični kader. Razdeljene so bile po četah in bataljonih, ki so bili sestavljeni po narodnostni pripadnosti. Nekatere od sekretark v bataljonih so ostale v taborišču in prešle v sestavi 3. prekomorske brigade (Lovrenčič Bole, 1988, str. 106-108).

Ženske so v Carbonari organizirale več dejavnosti, na primer pevski zbor: *»Že prvi večer ob prihodu v Carbonaro je zaslovel naš pevski zbor in pri prekomorcih smo še danes v spominu predvsem kot pojoča dekleta iz Carbonare in Gravine.«* (Lovrenčič Bole, 1988, str. 109) Poskrbele so tudi za tečaj materinščine za Slovence iz Julijske krajine, saj so bili v Italiji podvrženi grobemu potujčevanju. Pouk je bil organiziran tudi za istrske Hrvate. Za nove borce, ki so v Carbonaro prihajali bosi in raztrgani, so ustanovile servisno službo, to so šivalnica, pralnica in čevljska popravljalnica. Vključene so tudi bile tudi v sanitetno oskrbo in veliko jih je opravilo tečaj za bolničarke. Cita Lovrenčič Bole je o ženski četi zapisala: *»Temeljno delo naše čete ni bil boj z orožjem in priprava nanj, čeprav smo sicer skrbele za osnovno vadbo v tej smeri, temveč boj z drugačnimi sredstvi: politično in kulturno delo, skrb za zdravje in higieno v taborišču, skrb za bolne in ranjene. Prijele smo za vsako delo in podpirale tri hišne vogale, kjerkoli se je sproti pokazala potreba. Ženske, ne samo mladinke, smo delovale povsod in kot celota uživale veljavo zanesljivega političnega aktiva.«* (Lovrenčič Bole, 1988, str. 118)

Z organiziranjem 3. prekomorske brigade, je kar nekaj bork prešlo v novo vojaško enoto in so se aktivno vojskovale do Ilirske Bistrice in Tržiča. Po besedah Cite Lovrenčič Bole: *»... je v bojih 3. prekomorske udarne brigade junaško padlo 23 tovarišic, od tega 9 v boju za Knin, med njimi sekretarka SKOJ Nada Žagar in sanitetna referentka 3. bataljona Vojka Šmuc.«* (Lovrenčič Bole, 1988, str. 202-203)

UNIFORME

Pri raziskovanju prekomorcev smo si zastavile vprašanje, kako se je vedelo navzven, da so prekomorci del NOVJ oz. del jugoslovanskih partizanskih enot. Ugotovile smo, da so uniforme prekomorcev predvsem mešanica uniformiranosti zahodnih zaveznikov in partizanskih enot, nosili pa do tudi dele nemške in sovjetske vojaške opreme. Zanimiva je spodnja slika, ki nam prikazuje to mešanico vojaške opreme, značilne za prekomorske brigade. Vojaki nosijo obledele titovke še iz Sovjetske zveze, nemški pas (tretji vojak z leve), sovjeto avtomatsko puško in britanski Sten Mk II. Nekateri vojaki imajo tudi že nov model titovke (sprednji trije).

Slika 10: Vojaška oprema prekomorcev

Sprva vam predstavljamo značilnosti uniform in oznak partizanskih odredov v zadnjih treh letih vojne. Od začetka vojne v Jugoslaviji do leta 1943, torej do obdobja prihoda prvih prekomorskih brigad na jugoslovansko ozemlje, so uniforme in oznake jugoslovanskih partizanov doživele kar nekaj sprememb. Najbolj prepoznavni del uniforme partizanskih enot je bilo pokrivalo. Leta 1943 je bilo najpogostejše partizansko pokrivalo t. i. partizanka, krojena po kapi španske republikanske armade, in se je prvič pojavila na Hrvaškem v drugi polovici leta 1941 (Bajc & Uršič, 2014, str. 101). V Sloveniji, kjer so jo zaradi značilne oblike imenovali triglavka, se je razširila v drugi polovici leta 1942. Na sprednjem delu kape je bila rdeča zvezda, ki je bila kot antifašistični znak predpisana po odredbi Vrhovnega štaba o znakih na kapah, sprejeti 29. septembra 1941 v Stolicah (Bajc & Uršič, 2014, str. 101). Ostala je najbolj razširjena oznaka jugoslovanskih partizanov, pa tudi poznejše armade in drugih jugoslovanskih organov, ki so jo nosili vse do leta 1991. Po isti odredbi naj bi se pod zvezdami nosile tudi nacionalne zastavice, kar pa se je od sredine leta 1943 počasi opuščalo. Triglavko je ponekod že leta 1942, v Sloveniji in na Hrvaškem pa leta 1943, postopoma začela spodrivati pilotka, krojena po sovjetski vojaški čepici, za katero se je v Jugoslaviji kmalu udomačilo ime titovka. Ta je s Titovo odredbo 24. aprila 1944 postala edino pokrivalo enot Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije (Bajc & Uršič, 2014, str. 120).

Slika 11: Titovka iz leta 1945 (hranjena v zasebni zbirki)

K enotnemu uniformiranju partizanskih enot, predvsem na Slovenskem in na Hrvaškem, je odločilno prispevala zavezniška pomoč. Kot smo že omenile, Teheranska konferenca je bila ključna za priznanje partizanskih enot kot del antifašistične zveze. V Jugoslavijo so zavezniki, poleg orožja, streliva, zdravil in hrane, pošiljali tudi uniforme, predvsem britanske. T. i. »battle-dress« sestavljata do pasu segajoča srajca s pripadajočimi hlačami rjavkasto-zelene »kaki« barve. Leta 1944 so se začele pojavljati značilne partizanske srajce, ki so bile sprva namenjene večinoma oficirjem. Praviloma so bile krojene iz zavezniškega blaga, pogosto kar s predelavo plaščev, glavna značilnost pa je bil široko položen ovratnik in štirje žepi z zunanjo ali notranjo gubo. S srajco so se največkrat nosile pod kolenom zožene hlače in škornji. Tudi te uniforme so, podobno kot pred tem že triglavke, osnovni kroj deloma povzele po uniformah španske republikanske armade. Ker je, tako kot titovka, tudi ta uniforma nastala pri Vrhovnem štabu, je že med vojno ponekod znana kot »Titov kroj«.

Na spodnji fotografiji Alberta Kluna, ki je bila posneta v Carbonari 12. decembra 1943, vidimo da so prekomorce večinoma opremili zavezniki. Nosi namreč britansko vojaško čepico, poenostavljeno različico battle dress-a z bolj vidnimi gumbi in žepi brez gube, po britanski navadi pa se je srajca nosila čez pulover.

Slika 12: Prekomorec v britanski uniformi

Slika 13: Našitek na uniformi prekomorcev

Prekomorci so na svojih uniformah nosili našitek z napisom »NOV Jugoslavije«. Pozimi so nosili plašče, v poletnih mesecih pa predvsem na Visu in v južni Italiji letne dolge ali kratke hlače in srajco oz. jopič, na katerih so se čini nosili na levem žepu ali nad njim. Enotna uniformiranost in oborožitev prekomorcev se je deloma spremenila po prihodu v Jugoslavijo, ko se pogosteje začnejo pojavljati nemško in italijansko orožje in oprema, k čemur so verjetno prispevale predvsem težave s preskrbo, v določeni meri pa tudi želje posameznikov. Dokaj pogosto opazimo npr. zamenjavo britanskih platnenih pasov za zasežene nemške usnjene pasove.

Prekomorske brigade so seveda imele tudi vodstvo, poveljnika in političnega komisarja, kar je moralo biti razvidno že s položajnimi oznakami predpisanimi za partizanske odrede. O označevanju partizanskih položajev in činov lahko na kratko in poenostavljeno zapišemo, da je prve položajne oznake Vrhovni štab predpisal z dvema odredbama (izšli sta marca in avgusta 1942) o nošnji znakov za starešinski kader (Bajc & Uršič, 2014, str. 127). Položaj so označevale različne kombinacije peterokrake zvezde s trakovi, trikotniki ali z rombi rdeče barve, ki so se nosili na levem rokavu nad lahtjo. Za politične komisarje sta bila v zvezdi predpisana tudi srp in kladivo. Tu je bila izjema Slovenija, kjer so, po protestu in dogovoru s krščanskimi socialisti, politični komisarji v zvezdi nosili kratice OF. S preraščanjem partizanskih enot in z

reorganizacijo v divizije in korpuse so bili v prvi polovici leta 1943 predpisani oficirski in podoficirski čini. Te so označevale od ena do tri srebrne (za podoficirje) ali zlata (za oficirje) šesterokrake zvezdice nad trakovi iste barve, ki so se nosili 10 cm od začetka obeh rokavov. Na zavihku ovratnika sta zlata trikotnika, pri višjih oficirjih in generalih pa romba, pri slednjih z rdečo podlogo. Aprila 1944 so čine predpisal tudi političnim komisarjem. Tudi tu je čin označevala kombinacija zlatih trakov (komisarski čini so bili po položaju primerljivi oficirskimi) in peterokrakih zvezdic, ki pa so bile pritrjene na trak. Na ovratniku pritrjeni trikotniki ali rombi so imeli rdeče črte, katerih število je bilo enako številu zvezd čina (Bajc & Uršič, 2014, str. 127). Spodnja fotografija nam prikaže kako je bil vojaški čin prikazan na uniformi. Na sredini sedi Adolf Dovžak, ki je imel čin političnega komisarja. To označujeta trikotnika na ovratniku z rdečima črtama, ki nista vidni in zlata trakova s po dvema peterokrakima zvezdicama na rokavih. Pri vseh vojakih pa se dobro vidi tudi titovka.

Slika 14: Oznake za vojaške čine

ZAKLJUČEK

Kot ste razbrali iz besedila, je življenjska zgodba g. Logarja resnično zanimiva. Pogovor z njim nam je odprl nova vprašanja, zato smo se, poleg prekomorcev, osredotočile na mobilizirance v nemško vojsko. Prekomorci so sprva res bili Slovenci in Hrvati iz Kraljevine Italije in so se kot vojaški obvezniki morali boriti v sklopu italijanske vojske, kasneje pa so med prekomorce vključevali prebežnike iz nemške vojske.

Pisma, ki jih g. Logar hrani, odražajo veliko željo po vrnitvi domov in skrb za domače, kar ugotavljamo, da je bila prav želja po vrnitvi domov velika motivacija, da so se vojni ujetniki iz italijanske in nemške vojske prostovoljno javljali v prekomorske enote. Zavezniki, kot so Angleži, Američani in Sovjeti, so poskrbeli za urjenje teh prostovoljcev ter jih opremili z orožjem, vojaško opremo, oblačili, hrano in zdravili. Veliko vlogo pri organiziranju prekomorskih brigad sta imela KPJ in NKOJ, zato je vsaka enota imela političnega komisarja, ki je motiviral in nadzoroval borce ter širil komunistično ideologijo. Med borci so bile tudi ženske. Tukaj moramo poudariti, da sta predvsem Jugoslavija in Sovjetska zveza aktivno vključevali ženske v odpor, kar pomeni, da so se borile z orožjem, in niso bile nekje varno v zaledju. Prekomorke pa so poleg vojskovanja, skrbele za izobraževanje, saniteto, opravljale gospodinjska dela ipd.

Iz pripovedovanja g. Logarja in drugega gradiva smo tudi ugotovile, da KPJ ni zaupala prekomorcem, predvsem nemškim mobilizirancem. Bili so tarča pri odkrivanju »notranjega sovražnika«, zato niti ni jasno oz. raziskano, koliko jih je likvidirala jugoslovanska varnostnoobveščevalna služba znana kot OZNA. To nezaupanje nam je tudi potrdila nenehna reorganizacija prekomorskih brigad in vključevanje prekomorcev v različne partizanske odrede. Kljub nezaupanju, so bili udeleženi v najtežjih bitkah v letih 1944 in 1945, na primer za Mostar, Gospić, Knin, Ilirsko Bistrico in Trst.

Glede na informacije ge. Čibej, je danes živih okoli 20 prekomorcev. Upoštevati moramo, da so bili pripadniki prekomorskih brigad rojeni med 1920 in 1930, kar pomeni, da so danes večinoma stari 90 let ali več. Ga. Čibej jih osebno pozna manj kot deset.

Čeprav smo zasledile, da povojni režim prekomorcem ni bil najbolj naklonjen, pa imamo tudi nekaj izjem. In sicer sta med najbolj uveljavljenimi pripadniki prekomorskih enot Stane Bobnar in Vida Tomšič, oba sta bila med ustanovitelji prve prekomorske brigade in oba sta nosilca najvišjega priznanja v Jugoslaviji, in sicer red narodnega heroja. To sta tudi edina prekomorca s takim nazivom. Med nosilci partizanskih spomenic pa sta hčerki narodnega heroja Staneta Žagarja, in sicer Sava Žagar in Danica Žagar. Vida Tomšič je bila po vojni večkrat članica vlade Socialistične republike Slovenije, ministrica za socialno politiko, članica Izvršnega komiteja predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, opravljala pa je še vrsto drugih funkcij. Stane Bobnar je bil po vojni načelnik kadrovskega oddelka jugoslovanskega vojnega letalstva v Zemunu in politični komisar višje oficirske šole v Ljubljani.

Ga. Čibej nam je tudi pojasnila, kako se je urejal status borca za prekomorce. Leta 1966 je bila ustanovljena posebna komisija pri republiškem odboru Zveze združenj borcev Narodnoosvobodilne vojne (NOV) z nalogo, da pripravi dokumentacijo in sezname udeležencev NOV, za katere je bilo treba urediti status borca pred oziroma po 8. septembru 1943 oz. kapitulaciji Italije. Ko je komisija opravila delo, je bil sprejet sklep o ureditvi statusa prekomorskih borcev, zakon pa je bil objavljen maja 1969 s spremenjenim mejnim datumom (13. oktober 1943). Tako je bila večina vlog prekomorcev zavrnjena. Leta 1973 je bila ta problematika predstavljena na skupščini Socialistične republike Slovenije in leta 1975 je bila ponovno ustanovljena posebna komisija za priznanje pravic prekomorcem, nato pa znova 1982. V tem obdobju je komisija pregledala okoli 8 000 vlog, izdala pa le 1966 potrdil o priznanem statusu in posebni delovni dobi. Med razlogi, ki nam jih je poslala ga. Čibej, pridobila pa jih je v Pokrajinskem arhivu Koper iz gradiva Osrednjega odbora Prekomorskih brigad in v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici v gradivu Zbirka spominov, so pri zavrnitvi statusa navajali: *"V NOV vstopil šele po sporazumu Tito-Šubašić (1944). Za zakasnitev ne navaja nobenega razloga..."* ali *"... predlagatelj je bil mobiliziran v italijansko vojsko 1942, ko je bila v okolici organizirana mreža narodnoosvobodilnih odborov. Imel je možnost izogniti se mobilizaciji"*.

Najbolj nas je šokiralo, da samostojna Republika Slovenija ni uredila statusa prekomorcev. Zakon o vojnih veteranih iz leta 1995 določa, da vojnim veteranom pripada: letni prejemek vojnega veterana, zdravstveno varstvo, izkaznica za brezplačni

javni promet, dodatek za pomoč in postrežbo, veteranski dodatek in pravica do pogrebnine. Če citiramo go. Čibej: *»Republika Slovenija ni imela ali nima interesa oziroma ne vidi v urejanju tega statusa (statusa prekomorcev) dodane vrednosti, glede na zanemarljivo število živečih. Večina jih je živela oziroma še živi s pokojnino, ki so jo zaslužili z delom, brez dodatkov ali ugodnosti.«*

LITERATURA

1. 2. prekomorska brigada NOVJ. 2019. Sl.wikipedia.org. [https://sl.wikipedia.org/wiki/2. prekomorska brigada NOVJ#Zgodovina](https://sl.wikipedia.org/wiki/2._prekomorska_brigada_NOVJ#Zgodovina), Prevezeto: 14. november 2019.
2. 6. junij: 1944 – Izkrcanje v Normandiji. Zgodovina na dlani: <https://zgodovinanadlani.si/1944-izkrcanje-v-normandiji/>, Prevezeto: 5. januar 2020
3. Babić, Manojlo, & Luštek, Miroslav (1969). *Tankisti prekomorci*. Nova Gorica, Slovenija: Soča.
4. Bajc, Gorazd, & Uršič, Irena (2014). *Prekomorci : ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče*. Slovenija: Koper: Pokrajinski arhiv ; Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije.(ISBN: 978-961-93481-1-6)
5. Bajc, Gorazd (2006). *Operacija Julijska krajina, Severozahodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe 1943-1945*. Koper: Založba Annales.(ISBN: 961-6033-72-7;978-961-6033-72-5)
6. Branko, Ivnik (1984). *Bojna pot brigad ustanovljenih v ZSSR*. Kranj: Gorenjski tisk.
7. Dežman, Jože (1990). *Po sili vojak*. Celje: Muzej revolucije Celje, Republiški sekretariat za kulturo Slovenije in občinski komite za družbene dejavnosti občine Celje.
8. Griesser - Pečar, Tamara (2004). *Razdvojeni narod - Slovenija 1941-1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.(ISBN: 86-11-16799-6)
9. Hočevnar, Jože A. & Pervanje, Edvin (1969). *Četrta prekomorska brigada in zavezniška pomoč NOV in POJ*. Nova Gorica: založba ČZP Soča.
10. http://www.harvardi.com/prekomorske_brigade.php. Prevezeto: 16. november 2019 iz harvardi.
11. Humar, Marjeta in Podbrežnik, Igor (2013). *Čas počasi briše*. Kamnik: Društvo Demos na Kamniškem. (ISBN: 978-961-281-275-1)
12. Istenič, Stabislav (2003). *V tujih škornjih*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943-45, str.5 - 69. (ISBN: 961-238-673-0)
13. Ivancic, M. 2019. *Prekomorci*. Issuu. <https://issuu.com/milos-ivancic/docs/prekomorci>, Prevezeto: 14. november 2019.
14. Izginili so brez sledu. 2019. Nszaveza.github.io. <http://nszaveza.github.io/articles/68-izginili-so-brez-sledu/>, Prevezeto: 14. november 2019.

15. Kern Ana Nuša, d. D. (2003). *Naše stoletje - Zgodovina za 8. razred osnovne šole, Zgodovina za 9. razred devetletne osnovne šole*. Ljubljana, Slovenija: Modrijan založba, d. o. o.(ISBN: 961-6183-38-9)
16. Klanjšček, Zdravko & Petelin, Stanko (1999). *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943-1945*. Ljubljana, Slovenija: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.(ISBN: 961-6049-21-6)
17. Klukovič, Tilen (2013). *Prisilne mobilizacije v Sloveniji v času 2. svetovne vojne – primerjava med nemško in partizansko vojsko*. Univerza v Ljubljani.
18. Klun, Albert (1980). *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni*. Ljubljana, Slovenija: Komunist.
19. Levičnik, Karel (1968). *Artileristi prekomorci*. Nova Gorica, Slovenija: Soča.
20. Lindsay, Franklin (1998). *Ogenj v noči, Z OSS in Titovimi partizani v medvojni Jugoslaviji*. Ljubljana: Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije in Društvo Partizanska knjiga.(ISBN: 75482368)
21. Lovrenčič Bole, Cita (1988). *Prekomorke*. Ljubljana: Založba Borec, Koper: Založba Lipa.
22. Matković, B. (22. maj 2013). *HAZU knjiga_hyphernate_novo.indd*. Pridobljeno iz file:///C:/Users/remic/Downloads/174_203_ratni_zlocini.pdf
23. Nešović, Branimir, d. P. (1994). *20. stoletje Zgodovina za 8. razred osnovne šole*. Ljubljana, Slovenija: DZS, d. d.(ISBN: 86-341-0870-8)
24. Pirjevec, Jože (1985). *Tržaški voz, O zgodovinskih dogodkih in političnem razvoju v letih 1945-1980*. Trst: Založništvo Tržaškega tiska.
25. Politični komisar. 2019. Sl.wikipedia.org. https://sl.wikipedia.org/wiki/Politi%C4%8Dni_komisar, Prevezeto: 14. november 2019.
26. Popović, Nikola B. (1988). *Jugoslovansko-sovjetski odnosi u drugom svetskom ratu (1941-1945)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
27. Prekomorske brigade NOVJ. 2019. Sl.wikipedia.org. https://sl.wikipedia.org/wiki/Prekomorske_brigade_NOVJ, Prevezeto: 14. november 2019.
28. Repe, Božo (2015). *S puško in knjigo*. Ljubljana, Slovenija: Cankarjeva založba.(ISBN: 978-961-282-099-2)
29. Repe, Božo & Nećak, Dušan (2003). *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine: Učbenik za študente 4. letnika*. Ljubljana.(ISBN: 961-237-046-X)

30. Seničar, Mojca (2006). *Slovenski fantje v vojski tretjega rajha*. Univerza v Ljubljani. <https://repositorij.uni-lj.si/lzpisGradiva.php?id=8244>, Prevezeto 28. 2. 2020
31. Svenšek, Ana (6. junij 2014). *Foto: Po poteh izkrcanja zaveznikov v Normandiji*. (C. - M. SLO, Urednik, & Caen - MMC RTV SLO) Prevezeto 5. januar 2020 iz MMC RTV SLO: <https://www.rtv slo.si/svet/foto-po-poteh-izkrcanja-zaveznikov-v-normandiji/338485>
32. Šuligoj, Rok (2007). *Zavezniška pomoč jugoslovanskemu odporniškemu gibanju, vpliv na mednarodne odnose in politične strukture*. (Univerza v Ljubljani, filozofska fakulteta, fakulteta za družbene vede) Prevezeto 5. januar 2020 iz <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Suligoj-Rok.PDF>
33. Vilhar, Srečko, & Klun, Albert. 1967. *Prva in druga prekomorska brigada*. Nova Gorica: Soča.
34. *Vojna enciklopedija*. (1975). Beograd: Izdanje redakcije vojne enciklopedije.
35. *Zakon o vojnih invalidih – ZVojl.* (6. 11. 1995). Uradni list RS, št. 63/95: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO961>, Prevezeto 12. 3. 2020
36. *Zakon o žrtvah vojnega nasilja*. (21. 2 2003). Uradni list 25, št. 18/03: [uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/2003-01-0715?sop=2003-01-0751](http://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/2003-01-0715?sop=2003-01-0751) Prevezeto 12. 3. 2020
37. Žibert, A. (1995). *Pod Marijinim varstvom. Spomini Slovenca – nemškega vojaka na drugo svetovno vojno v letih 1941 – 1945*. Ljubljana NUK.

VIRI SLIKOVNEGA GRADIVA

Slika na naslovni strani: g. Stanislav Logar, vir: ga. Erika Rozman

Slika 1: Geršič, Matjaž (2017). "Bitka za Normandijo je bila težka" : spomini 93-letnega prekomorca Stanislava Logarja na 2. svetovno vojno, Slovenija: SLO : časi, kraji, ljudje : slovenski zgodovinski magazin. ISSN 2350-4641. - Št. 16 (nov. 2017), str. 62-67

Slike od 2 do 9 so avtorsko delo Teje Roblek

Slika 10: Uniforme prekomorcev, Bajc, Gorazd, & Uršič, Irena (2014). Prekomorci : ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Slovenija: Koper: Pokrajinski arhiv ; Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 130.

Slika 11: Uniforme prekomorcev, Bajc, Gorazd, & Uršič, Irena (2014). Prekomorci : ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Slovenija: Koper: Pokrajinski arhiv ; Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 131.

Slika 12: Uniforme prekomorcev, Bajc, Gorazd, & Uršič, Irena (2014). Prekomorci : ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Slovenija: Koper: Pokrajinski arhiv ; Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 122.

Slika 13: Uniforme prekomorcev, Bajc, Gorazd, & Uršič, Irena (2014). Prekomorci : ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Slovenija: Koper: Pokrajinski arhiv ; Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 126.

Slika 14: Uniforme prekomorcev, Bajc, Gorazd, & Uršič, Irena (2014). Prekomorci : ob 70-letnici prihoda prvih slovenskih prekomorskih pripadnikov NOVJ na jugoslovansko bojišče. Slovenija: Koper: Pokrajinski arhiv ; Ljubljana : Muzej novejšje zgodovine Slovenije, str. 124.